

BİBLİYOGRAFYA :

Erdoğan Erbay, *Maârif Mecmuası Tafsilli Fihrist ve Bütün Şiirler* (yüksek lisans tezi, 1991), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ali Birinci, "Kitapçılık Tarihimizden Bir İsim: Kaspar Efendi", *Kebikeç*, sy. 1, Ankara 1995, s. 32-33 (aynı yazı için bk. Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, İstanbul 2001, s. 272-274); Tanju Oral, "Maârif", *TDEA*, V, 108.

M. ORHAN OKAY

MAÂRİF-i UMÛMÎYYE NEZÂRETİ

Osmanlı Devleti'nde 1857'de kurulan
ve Cumhuriyet döneminde
Maarif Vekâleti adını alan teşkilât.

Nezâretin tarihî gelişimi II. Mahmud dönemine kadar iner. II. Mahmud, 1824 yılında ilköğretimi mecburi hale getirmişse de hemen ardından çıkan iç karışıklıklar yüzünden bu karar uygulanamadı. 1838'de konu daha etraflı bir şekilde ele alındı. Sıbyan, rüşdiye ve mekâtib-i âliye olmak üzere üç aşamalı olarak düzenlenmesi düşünülen eğitimin koordinasyonunu sağlamak için kurulan Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti'ne İmamzâde Esad Efendi tayin edildi. Bu sırada herhangi bir rüşdiye mektebi mevcut değildi. 1839'da devlet memuru yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye açılarak İmamzâde'nin yönetimine verildi.

Sultan Abdülmecid, 1845'te Bâbîâlî'yi ziyaretinde askerî olanların dışında hiçbir reformun istenilen düzeyde olmadığını belirterek bu meselenin çözümü için okulların açılmasını istedi. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, mahalle mekteplerinin düzene konmasıyla ilgili ayrıntıları görüşmek amacıyla Meclis-i Muvakkat'ın kurulmasını kararlaştırdı (1 Mart 1845). Haftada iki gün toplanan meclisin çalışma yeri Bâbîâlî'ydi. Meclis, biri eğitimin temelini oluşturan sıbyan mekteplerinin islahına, diğeri orta dereceli okulları oluşturmak üzere rüşdiye mekteplerine ve üçüncüsü yüksek ilimlerin tahsil edileceği bir dârülfünun kurulmasına dair üç lâyiha hazırladı; ayrıca eğitim işleriyle ilgilenmek üzere Bâbîâlî'de dâimî bir meclisin kurulmasını önerdi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 5710). Eğitimin islahı programının ana hatlarını bu şekilde belirledikten sonra yerini Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'ye bıraktı. Mühendis Emin Mehmed Paşa'nın başkanlığındaki yeni meclis Meclis-i Vâlâ ile Hariciye Nezâreti'nin ortak denetimi altındaydı. Meclis, ayda bir defa daha geniş bir katılımıla Mec-

lis-i Umûmî-i Maârif adıyla toplanmakta ve Meclis-i Maârif'in bir ay zarfında görüştüğü konularla bir sonraki ay yapmayı düşündüğü faaliyetleri ele almaktaydı.

Bu düzenlemeyle kurulan Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti'ne Şeyhzâde Esad Efendi tayin edildi. Eğitim konusunda yetkili kurum Meclis-i Maârif'ti. Nezâret ise meclisin bir icra organı niteliğinde olup meclise karşı sorumluydu. Harbiye ve Tıbbiye gibi askerî okullar özel durumları göz önünde bulundurularak seraskerlik bünyesinde bırakıldı. Nâzırın maiyetine biri sıbyan, diğeri rüşdiye mekteplerini denetlemekle görevli iki yardımcı verildi. Emin Paşa'nın Rumeli ordusu müşirliğine tayini üzerine yerine Şeyhzâde Esad Efendi getirildi. Nezâret müdürlüğe dönüştürülerek muavin Kemal Efendi'ye tevcih edildi (27 Aralık 1847). Ancak Kemal Efendi yeni okullar kurarak buralarda başarılı çalışmalar yapınca müdürlük tekrar nezârete dönüştürüldü.

İmamzâde Esad Efendi, Meclis-i Vâlâ üyeliğine tayin edildiğinde uhdesinde bulunan Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye de nezârete bağlandı. Rüşdiyelerin yaygınlaşması üzerine buralarda yeni usule göre ders verebilecek öğretmenler yetiştirmek amacıyla 1848'de bir dârülmuallimîn açıldı. 1851'de, kurulması düşünülen dârülfünun öğrencilerinin ve halkın ihtiyacı olan telif ve tercüme eserleri hazırlamak için Encümen-i Dâniş adıyla bir ilim heyeti oluşturuldu ve 1862 yılına kadar faaliyetlerini sürdürdü.

Islahat Fermanı'nın ilânından sonra, eğitimi din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün halkın yararlanacağı bir konuma getirmek üzere yapılacak düzenlemeleri görüşmek amacıyla müslüman ve gayri müslim bütün tebaa temsilcilerinin katılacağı bir Meclis-i Muhtelit'in tesisi kararlaştırıldı (19 Haziran 1856). Bu meclis başlangıçta müslüman, Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve yahudi temsilcilerinden olmak üzere toplam altı üyeden oluşurken daha sonra bu sayı artmıştır. Yeni düzenlemeyle birlikte eğitim işlerine bakan meclislerin sayısı ikiye çıktı: Meclis-i Maârif ve Meclis-i Muhtelit-i Maârif. Meclis-i Maârif daha ziyade dinî ilimlere, diğeri ise karma eğitime dair konuları görüşecekti.

Bu düzenlemeler yapılırken eğitim işlerinin yeniden yapılanmasını organize etmekle görevli bir Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin kurulması, hem Meclis-i Maârif hem de Meclis-i Tanzimat lâyhalarında

söz konusu edilmmişti. Bu teklifler üzerine 18 Receb 1273'te (15 Mart 1857) kurulan nezârete Abdurrahman Sâmî Paşa tayin edildi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 24663). Böylece maarif teşkilâtı, bir yanda şeyhülislâmlığa bağlı olan Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti, diğeri yanda laik ve daha geniş bir katılımıla mekteplerin nezâretini ele alan Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin mevcudiyetiyle iki başlı bir görünüm kazandı. Ancak bu durum kısa sürdü; aradan bir ay bile geçmeden 20 Nisan 1857'de Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Müsteşarlığı'na dönüştürüldü (BA, İrade-Dahiliye, nr. 24779). Nezâretin yazışmalarını yürütmek üzere Maârif Mektupçuluğu kurularak maiyetine gerektiği kadar memur verildi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 24518). Nezâretin çalışma yeri Takvimhâne Dairesi'ydi. Böylece II. Mahmud döneminde başlayan eğitimi merkezileştirme çabaları, Meclis-i Maârif ve Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin kurulmasıyla devam ederek bu alanda devletin kontrolü sağlandı. Ayrıca modern devletlerde olduğu gibi eğitim artık hükümette nâzır düzeyinde temsil edilmeye başlandı. Bu gelişmeyle birlikte gayri müslim okullarının maarif çatısı altına alınıp denetlemeye tâbi tutulması son derece önemlidir.

Meclis-i Maârif'le Meclis-i Muhtelit'in birlikte mevcudiyeti, eğitimde çift başlı bir görüntü yarattığı gibi Meclis-i Muhtelit gereği gibi toplanıp çalışma yapamıyordu. Bunun üzerine 10 Şubat 1864'te ikisi de lağvedilerek İslâm'a dair kitapların incelenmesiyle ilgilenen Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime ve bütün tebaanın çocuklarının eğitimiyle ilgilenen Mekâtib-i Rüşdiyye ve İlmiyye adıyla iki komisyondan oluşan ve nâzırın başkanlığında bulunan yeni bir maârif-i umûmiyye heyeti teşkil edildi. Bir yıl sonra okulların ve halkın ihtiyacı olan kitapları tercüme etmekle görevli Tercüme Cemiyeti kuruldu. 1 Eylül 1869'da çıkarılan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin nezâretin merkez teşkilâtı açısından da büyük önemi vardır. Nizamnâmeyle, nâzırın başkanlığında dâire-i ilmiyye ile dâire-i idâreden oluşan Meclis-i Kebîr-i Maârif ihdas edildi. Dâire-i ilmiyye kitap telif ve tercüme işlerinin yanında ruûs imtihanlarıyla, müslüman ve gayri müslim üyelerden oluşan dâire-i idâre ise okul, müze, kütüphane, matbaaların yönetimi, personel, muhâkeme ve nizamlarla ilgili tasarılarla uğraşmaktaydı. Yeni okullar yavaş yavaş taşraya yaygınlaştırıldığı için eğitimin bu kısmı da ele alın-

MAÂRİF-i UMÛMİYYE NEZÂRETİ

rak vilâyetlerde maarif meclisleri oluşturuldu. 1870'te Telif ve Tercüme Nizam-nâmesi yayımlandı. 1872'de daireler kaldırılarak Meclis-i Kebîr-i Maârif tek meclis haline getirildi ve üye sayısı azaltıldı.

Maârif Nezâreti, Temmuz 1879'da yapılan esaslı bir düzenlemeyle mekâtib-i âliye, mekâtib-i rüşdiyye, mekâtib-i sıbyânîyye, telif ve tercüme ve matbaalar olmak üzere beş ana daireye ayrıldı. Dairelerin her birinin başına Meclis-i Kebîr üyelerinden biri tayin edildi. Ayrıca Müze-i Osmânî ve rasathâne de nezârete bağlandı. 1882'de Telif ve Tercüme Dairesi'nin yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene adıyla bir nevi sansür vazifesi gören bir birim oluşturuldu; matbaalar dairesi kaldırıldı ve Mekâtib-i Sıbyânîyye Dairesi Mekâtib-i İbtidâîyye'ye dönüştürüldü. Meclis-i Maârif bir ara bir encümen durumuna sokulduysa da işler gereği gibi yürümediğinden 15 Kasım 1884'te tekrar açıldı. 1886'da bütün yabancı okulları teftiş etmekle görevli Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği kuruldu.

Orta öğretim güçlendirilmeden yüksek öğretim için yapılacak çabaların boşa gideceği düşüncesinden hareketle 1892'de Mekâtib-i Âliye Dairesi kaldırılıp Mekâtib-i İdâîyye Dairesi, iki yıl sonra da mektûbî kalemine bağlı olarak istatistik ve memurların özlük kayıtlarını tutmakla görevli sicill-i ahvâl şubeleri kuruldu. 1896'da Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin üzerinde ve nâzırın maiyetinde yer alan ikinci bir sansür heyeti olarak Tedkîk-i Mûellefât Komisyonu devreye sokuldu. 1898'de dava vekilliği, tercümanlık ve mimarlık, bir yıl sonra Mekâtib-i Mülkiyye Sıhhiye Müfettişliği birimleri oluşturuldu. 1903'te dinî kitapların incelenmesi işi Encümen-i Teftiş ve Muayene'den alınarak yeni kurulan Kütüb-i Dîniyye ve Şer'iyye Tedkik Heyeti'ne verildi.

II. Meşrutiyet'ten sonra yapılan genel düzenleme ve tensikattan Maarif Nezâreti de nasibini aldı ve Meclis-i Kebîr-i Maârif dâimî bir encümene dönüştürüldü. Nezâretin merkez birimleri tedrisât-ı tâliyye, tedrisât-ı ibtidâîyye, mekâtib-i husûsiyye, tahrirat, muhasebat, sicill-i ahvâl, istatistik, levâzım ve evrak daireleriydi. 1910'da bunlara Tedrisât-ı Âliye Dairesi ilâve edildi; ayrıca müstakil bir kütüphaneler müfettişliği kuruldu. 9 Mart 1912'de yayımlanan bir nizamnamayla nezâretin yapısı yeniden düzenlendi. Dâimî Meclis-i Kebîr-i Maârif kurulduğu gibi öğretim daireleri de âliye, tâliye ve ibtidâîye olarak üçe indirildi. Yine ilk öğretim

için Tedrisât-ı İbtidâîyye Encümeni ve okul yapım ve onarım işleri için Mebânî-i Tedrisiyye Encümeni oluşturuldu. Ayrıca belirli sayıda vilâyet maarif ve okul müdürleriyle öğretmenler ve dışarıdan sınırlı sayıda uzmanın katılımıyla Meclis-i Kebîr'in yılda bir kere toplanması kararlaştırıldı. Bu girişim bugünkü Millî Eğitim şûralarının temeli olarak kabul edilebilir.

Meclis-i Kebîr 1914'te lağvedildi. Ayrıca ihşâiyat kalemî, mimarî şubesi, hıfzı-sıhha-i mekâtib dairesiyle levâzım kalemî, bir süre sonra da Telif ve Tercüme Heyeti kuruldu. Yetim çocukları barındırmak ve eğitmek için ihdas edilen dârüleytamları yönetmek amacıyla Dârüleytamlar Müdüriyyet-i Umûmiyyesi tesis edildiye de bu birim 1920'de Dahiliye Nezâreti'ne nakledildi. Mütareke döneminde Meclis-i Kebîr yeniden ihdas edildi, Telif ve Tercüme Heyeti ise kaldırıldı.

Maarif teşkilâtı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve 4 Mayıs 1920'de Ankara'da Maarif Vekâleti'nin kurulmasıyla iki başlı bir görünüme sahip oldu, bu durum 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasına kadar devam etti. Nezâret, kurulduğu tarihten 1922 yılına kadar altmış beş defa el değiştirmiş ve toplam otuz altı nâzır görev almıştır. Son maarif nâzırı Said Bey'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade - Dahiliye, nr. 5710, 24518, 24663, 24779; "Maarif Nezâretinin Tarihçesi", *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye: sene 1319*, İstanbul 1319, s. 1-17; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul 1338, tür.yer.; *Türkiye Maârif Tarihi*, II-IV, tür.yer.; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 18-26; *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat: 1857-1923* (der. Reşat Özalp), İstanbul 1982, tür.yer.; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988, s. 18-36, 40; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1991, tür.yer.; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 222-250; Teyfur Erdoğan, *Maârif-i Umumiye Nezâreti Teşkilâtı* (yüksek lisans tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, I, tür.yer.; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1999, tür.yer.; M. Winter, "Maârif", *EP* (İng.), V, 902-905.

ALİ AKYILDIZ

MAÂRİFNÂME

(معارفنامه)

Sinan Paşa'nın
(ö. 891/1486)Nasihatnâme adıyla da bilinen
mensur ahlâk kitabı
(bk. SİNAN PAŞA).

MAARRETÜNNU'MÂN

(معرّة النعمان)

Suriye'nin kuzeybatısında
tarihî bir şehir.

Halep'in 70 km. güneyinde, üstünde birçok arkeolojik kalıntılar bulunan Zâviye dağlarının doğusunda, Halep'i Hama üzerinden Humus'a bağlayan tarihî yol üzerinde yer alır. Eski Arrâ'nın yerine kurulmuş olduğu düşünülen şehrin tarihi milâttan önce I. binyıla kadar uzanır. Adı Asur metinlerinde Ara, Hellen - Romen döneminde Arra olarak geçer. Strabo'nun Megara diye adlandırdığı şehrin ismi Latin tarihçiler tarafından Marra şeklinde kaydedilmiştir. Maarre'ye eklenen Nu'mân ismiyle ilgili farklı rivayetler vardır. İslâm tarihçilerinin çoğu Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî adlı sahâbeye izâfeten şehre bu adın verildiği, bazıları ise Tenûh kabilesinden Nu'mân b. Adî b. Gatafân es-Sâtî'dan geldiği görüşündedir. Kavşak noktasında bulunmasından dolayı kuruluşundan itibaren faal bir ticaret merkezi olan şehir İslâm tarihi kaynaklarında Zâtûl-kusûr, Maarretühaleb ve Maarretühıms adlarıyla da anılmaktadır.

Ebü Ubeyde b. Cerrâh kumandasında şehre gelen İslâm ordusu halk cizye ve haraç ödemeyi kabul edince şehri barış yoluyla teslim aldı (16/637). Hulefâ-yi Râşidîn devrinde Halep'e bağlı olan Maarretünnu'mân Muâviye zamanında Hıms'a bağlandı. Hârûnürreşid döneminde Avâsım'a dahil edildi. Me'mûn'un Suriye valisi Abdullah b. Tâhir, âsi Nasr b. Şebes'e karşı giriştiği mücadele sırasında şehrin surlarını ve birçok küçük kaleyi yıktırdı. 290 (903) yılında Karmatîler şehri yağmalayıp binlerce kişiyi öldürdüler, kadın ve çocukları esir aldılar. 325'te (937) Suriye'ye girip Maarretünnu'mân'a yönelen Benî Kilâblı göçebelerle çatışmaya giren şehrin kumandanı Muâz b. Saîd esir düştü. Şehir 333'te (945) Hamdânîler'den Seyfûddeve'nin hâkimiyetine girdi. Aynı yıl İhşid unvanı ile tanınan Mısır Valisi Muhammed b. Tuğç, Dimaşk'tan hareketle Maarretünnu'mân üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi ve esaretten kurtardığı Muâz b. Saîd'i vali tayin etti.

Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas, 968 yılı sonunda Suriye'ye yaptığı sefer sırasında Maarretünnu'mân'ı da zaptetti. Şehrin surlarını ve Büyük Camii'yi yıktırdı, halk Bizans'a vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı (358/969). Fakat